

Karin Bianca ASULTANI-
HANSMANN
(Universitatea de Vest
din Timișoara)

**"Woyzeck" – teatrul social
de actualitate și receptarea sa
pe scenele din România**

Abstract: ("Woyzeck" – social current drama and its reception on the Romanian stages) This study wants to highlight the peculiarities of the play *Woyzeck*, written by the German author Georg Büchner, a visionary and trailblazer to modern social theatre who is not afraid to theme taboo subjects. The peculiarities concern the theme, but also the composition, Büchner being considered one of the founders of the open drama, but also the forerunner of Expressionism. In this endeavor, real events will be analyzed, which inspired the German playwright for the elaboration of this masterpiece of universal literature. The second part focuses on the production / staging of the play: the absolute world premiere in 1913, then analyzing *Woyzeck's* reception and staging in Romania.

Keywords: *anti-hero, open play / drama, modern social play, psychological approach, reception.*

Rezumat: Acest studiu dorește să sublinieze particularitățile piesei de teatru *Woyzeck*, concepută de scriitorul german Georg Büchner, un vizionar și deschizător de cale spre teatrul social modern, care nu s-a temut să tematizeze subiecte tabu. Particularitățile vizează tematica, însă și compoziția, autorul fiind considerat atât unul din întemeietorii dramei cu final deschis, cât și premergătorul expresionismului. În acest demers, se vor analiza evenimente reale, care l-au inspirat pe scriitorul german pentru elaborarea acestei capodopere a literaturii universale. Cea de-a doua parte se concentrează asupra montării piesei: premiera mondială absolută din 1913, analizând apoi receptarea și punerea în scenă a lui *Woyzeck* în România.

Cuvinte-cheie: *antierou, drama formei deschise, teatru social modern, abordare psihologică, receptare.*

Prezentul studiu își propune să analizeze piesa de teatru *Woyzeck* a dramaturgului german Georg Büchner și receptarea acesteia în România. În *Woyzeck* sunt tematizate subiecte tabu pentru vremea când a fost conceput, textul dramatic fiind considerat între timp „prima scriere modernă”¹, cu toate că a fost scrisă și publicată în secolul al XIX-lea, fiind adesea comparată cu emblematicul *Hamlet* al lui Shakespeare. Dintre temele

---

¹ Țino Geirun, *Woyzeck – premiera de toamnă a Dramaticului*, <http://www.fanitardini.ro/sectacole/woyzeck>, ultima accesare la 10 martie 2023.

specifice se pot enumera: diferența crasă dintre clasele sociale, sărăcia lucie a locuitorilor din marile orașe, familia modernă în care părinții nu sunt căsătoriți și au un copil nelegitim. Obligativitatea de a obține o permisiune în vederea căsătoriei pentru personalul militar, comiterea unei crime ca urmare a presiunii societății, experimentele medicale efectuate pe cei săraci și neajutorați, precum și pierderea facultăților mentale țin, de asemenea, de subiectele abordate de Büchner.

O altă particularitate a piesei de teatru este caracterul inovator: conturarea dramei cu formă deschisă, a stilului fragmentar, ca specie a genului dramatic, însă și tipologia antieroului modern. Astfel, Georg Büchner, tânăr scriitor, de profesie medic, care a decedat la frageda vârstă de 24 de ani la data de 19.02.1837, poate fi considerat un pionier al literaturii germane și universale, care a contribuit la modernizarea teatrului, eliberându-l de normele clasice, atât din punct de vedere compozițional cât și al tematicii abordate. În accepțiunea regizorului Tino Geirun, care a pus în scena Teatrului Dramatic Fani Tardini piesa susnumită, a cărei premieră a avut loc în data de 17 septembrie 2011, *Woyzeck* este „primul [erou], sau cum am zice noi, un nimeni.”¹

Geneza și receptarea textului dramatic

Büchner a reușit să transpună individul și psihologia acestuia în centrul atenției, oferind publicului astfel o incursiune științifică asupra omului – atât ca ființă socială, cât și ca individ – pe lângă antiteza dintre rațiune și simțire, din punct de vedere psihologic și patologic, ceea ce a contribuit la o radiografie a secolului al XIX-lea. Aportul literar, social, științific, medical și dramaturgic al acestui vizionar, născut în 17 octombrie 1813 în Goddelau, fiind astfel incontestabil. *Woyzeck* încă nu și-a pierdut din actualitate, fiind jucat pe marile scene de teatru ale lumii, însă și în România.

Titlul piesei nu este cel original, deoarece autorul a decedat înainte de a o publica. Manuscrisul, fragment cu 31 de scene individuale și notițe, aproape indescifrabile pentru urmașii acestuia, a fost publicat postum de către Karl Emil Franzos (1848–1904), un mare iubitor al literaturii, în anii 1875, 1878 fragmente în reviste de specialitate, iar apoi, în 1880, într-o antologie a operei literare a lui Georg Büchner.² Franzos a încercat să descifreze manuscrisul, tratând paginile cu soluții chimice, ceea ce l-a determinat inițial să creadă că titlul era *Wozzeck*. Abia în anul 1879 a reușit să publice prima ediție prelucrată cu adevăratul ei titlu, care poartă numele protagonistului Friedrich Johann Franz *Woyzeck*, inspirat din viața realului Johann Christian Woyzeck, având subtitlul de *Tragedie - fragment*.³ Titlul *Wozzeck* a servit

¹ *Ibidem*.

² V. Marion Schmaus, *Georg Büchners dramatische Lehre vom ganzen Menschen „Woyzeck“ als ästhetischer Kommentar zu Entwicklungen in Psychiatrie, Medizin, Wissenschaft, Militär und Justiz*, p. 8, *idem*, *Psychosomatik. Literarische, philosophische und medizinische Geschichten zur Entstehung eines Diskurses (1778-1936)*. Tübingen, 2009, <https://literaturkritik.de/id/18502>, ultima accesare la 4 martie 2023.

³ V. <https://lektuerhilfe.de/georg-buechner/woyzeck/>, ultima accesare la 4 martie 2023.

compozitorului austriac Alban Berg pentru realizarea unei opere muzicale intitulate astfel, care a avut premiera pe 14 decembrie 1925 la Viena.

Din 1867 până în 1967 manuscrisele piesei büchneriene au fost reevaluate, tocmai datorită faptului că versiunea lui Franzos părea infidelă intenției autorului Georg Büchner. În 1920 a apărut o versiune a lui Georg Witkowski, apoi, în 1922 una după F. Bergemann, care încercau să preia textul în mod mai fidel. Ultima și cea mai verosimilă este cea a lui Werner R. Lehmann din anul 1967, el fiind cel care a reorganizat manuscrisele și a păstrat structura dramatică intenționată a autorului¹. Versiunea lui Lehmann este astfel cea mai apropiată de textul original și servește ca punct de plecare pentru montările piesei din secolul XX și XXI.

Premiera absolută (mondială) a piesei a avut loc abia în 8 noiembrie 1913 la teatrul Residenztheater din München, probabil tocmai datorită faptului că acest teatru social tematiza o serie de tabu-uri scandaloase pentru secolul trecut. Scriitorul austriac Hugo Laurenz August Hofmann, Edler von Hofmannsthal (cunoscut drept Hugo von Hofmannsthal, 1874–1929) a participat intensiv la pregătirea și montarea premierei absolute. Spectacolul a fost primit cu entuziasm de către public, ceea ce a contribuit la recunoașterea postumă a lui Büchner ca dramaturg german. Până în anul 1915, se înregistrează patru montări diferite ale piesei care respectă caracterul fragmentar și drama cu final deschis. În anii 20 ai secolului XX, *Woyzeck* dobândește o popularitate deosebită, tocmai în urma celei de-a 14-ea montări, la teatrul Deutsches Theater din Berlin, în anul 1921. Criticul german Hans Meyer subliniază în ediția din luna decembrie a anului 1927, a revistei de specialitate *Theater-Kritik*, faptul că *Woyzeck* aduce în prim plan întrebarea asupra „dependenței existenței umane de circumstanțe care se află în afara noastră”.² Acest succes se datorează tematicii piesei care permite diferite interpretări ale problemelor și aspectelor sociale din secolul XX, duce însă și la reacții polemice și contradictorii în rândul publicului.

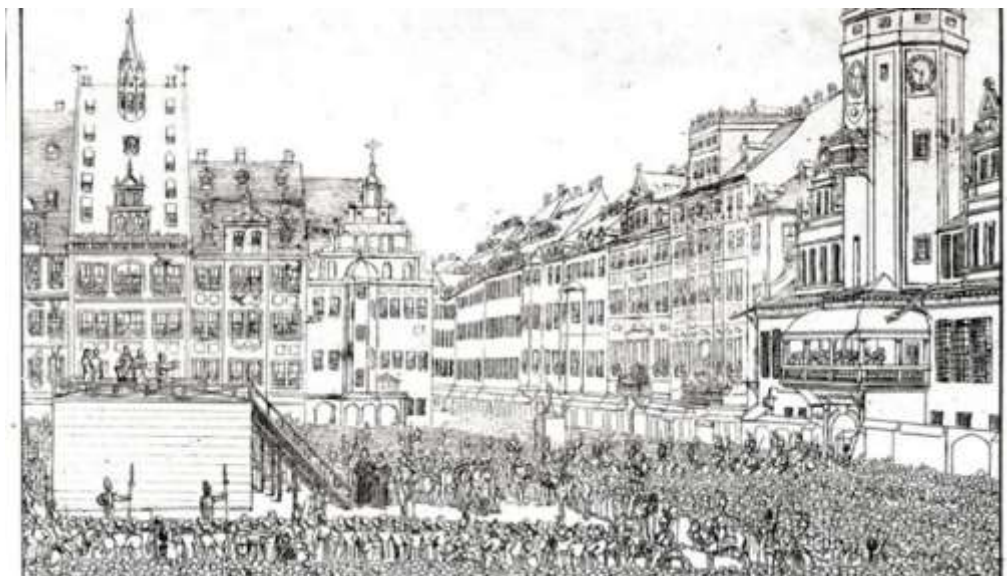
Interesant este faptul că literatura de specialitate a încercat să încadreze opera lui Büchner în curente literare care i-au succedat acestuia, precum realismul și expresionismul, ultimul servind adesea ca abordare regizorală pentru spectacolele realizate sau montate pe teritoriul țării noastre, unde abordările absurde sau naturaliste nu au prea înregistrat succes în rândul publicului. Se pare că unghiul expresionist este cel mai apropiat de intenția autorului.

---

¹ V. Iulia Popovici, *O dramaturgie-memorie*, critică referitoare la traducerea piesei de teatru în limba română a lui G. Büchner *Woyzeck*, realizată de Mihaela Sirbu, Editura LiterNet, 2006, pdf: <http://editura.liternet.ro/carte/182/Georg-Buchner/Woyzeck.html/>, ultima accesare la 4 martie 2023.

² Hans Mayer, *Woyzeck*, *Theater-Kritik*, Dezember 1927, în *Das beliebte und populäre Theaterstück*: <https://lektuerhilfe.de/georg-buechner/woyzeck/>, ultima accesare la 4 martie 2023 „Abhängigkeit menschlicher Existenz von Umständen, die außer uns liegen” (Traducerea K. B. A. -H.).

Johann Christian August Heinroth a fost cel care a introdus termenul de „**psihosomatică**” („*Psychosomatik*”)¹ în medicină, fiind cel care a conceput evaluarea psihică a **condamnatului ucigaș Johann Christian Woyzeck**, împreună cu domnul **dr. Johann Christian August Clarus**. Criminalul a fost arestat și condamnat la executare pentru crima comisă asupra așa-numitei sale iubite (în realitate prostituata orașului) Johanna Christiane Woost, după ce a fost deținut în penitenciar timp de doi ani. Este unul din puținele cazuri din istoria omenirii de până atunci, când medicina și sistemul juridic au încercat să stabilească dacă infractorul este în totalitatea facultăților mentale. Büchner a avut acces la evaluarea realizată de către Clarus prin intermediul tatălui său, de profesie medic. Astfel, cazul real al lui Woyzeck, executat public la data de 27 august 1824 în Leipzig, care a făcut furori la acea vreme în presă, în lumea justiției și medicinei, precum și raportul medicinei legale au fost izvorul textului dramatic.

Imaginea 1: Eveniment social: executarea publică a lui Johann Christian Woyzeck în data de 27 august 1824 în piața din Leipzig (Fotografie realizată de: Christian Gottfried Heinrich Geißler).²

¹ August Johann Christian Heinroth, *Ueber die gegen das Gutachten des Herrn Hofrath D. Clarus von Herrn D. C. M. Marc in Bamberg abgefaßte Schrift: War der am 27. August 1824 zu Leipzig hingerichtete Mörder J. C. Woyzeck zurechnungsfähig*, Leipzig, 1825, apud Schmaus, Marion: *Georg Büchners dramatische Lehre vom ganzen Menschen* „Woyzeck“ als ästhetischer Kommentar zu Entwicklungen in Psychiatrie, Medizin, Wissenschaft, Militär und Justiz p. 1. Psihosomatica studiază interdependența dintre trup și suflet, fizic și psihic și apare pentru prima dată în cartea lui Heinroth, intitulată: *Lehrbuch der Störungen des Seelenlebens oder der Seelenstörungen und ihrer Behandlung* (1818).

² <https://www.sueddeutsche.de/kultur/steve-sem-sandberg-woyzeck-roman-rezension-1.5311617>, ultima accesare la 4 martie 2023. Fotografia a fost utilizată de către scriitorul suedez Steve Sem-Sandberg în

Aparent, s-a relatat în publicația de specialitate și despre alte trei crime ale unor ucenici din diverse profesii: Daniel Schmollig, Johann Dieß, care și-au ucis iubitele într-o manieră asemănătoare în 1817 și 1830, precum și a crimei săvârșite de către Johann Philipp în 1816 asupra unui ucenic de tipografie din cauza faptului că nu putea să-și achite datoriile față de acesta.¹ Toate aceste crime au servit ca inspirație pentru crearea portretului lui *Woyzeck*.

Un alt fapt real sunt experimentele chimistului german Justus Liebig (1803–1873) care în anul 1833 a efectuat experimente pe soldați în cadrul universității din Gießen.² Acesta dorea să descopere dacă leguminoasele rezultate din păstăi ar putea înlocui carnea pentru soldații de pe front. În acest sens, a obligat subiecții săi să consume doar piure de mazăre timp de 3 luni, fiind compensați cu două monede (*Groschen*). *Woyzeck* servește medicului drept cobai și consumă de „un sfert de an”³ doar mazăre, primind aceeași remunerație ca și soldații din realitate: „DOCTORUL: Primești supliment un groschen pe săptămână.”⁴ Diferența constă însă în faptul că personajul literar încheie această convenție cu medicul în mod voluntar, nefiind forțat de către acesta. Circumstanțele vieții sale precare nu i-au nepermis însă să refuze un venit suplimentar pentru a-și întreține familia. Rezultatele experimentului real au dus la perturbări psihice, pierderea motricității anumitor grupe musculare, îndeosebi a vezicii și sfîcterului, simptome de otrăvire și crize epileptice, întocmai simptomatice lui *Woyzeck*.

Permisivitatea de a putea înregistra o căsătorie era o îngrădire a libertății personale, practicate în multe state ale Germaniei din secolul XIX, din cauza faptului că solda militarilor germani era foarte redusă și că aceștia trebuiau să dovedească că dispun de suficiente mijloace financiare, pentru a putea întreține o familie. În aceeași situație se află atât Franz *Woyzeck*, cât și căpitanul: „CĂPITANUL: [...] *Woyzeck*, nu ai morală. Morala, asta e, cînd ești moral, înțelegi? E un cuvînt bun. A avea un copil, fără binecuvîntarea bisericii, după cum spune preacinstitul preot al garnizoanei, fără binecuvîntarea bisericii, nu eu am spus-o.”⁵ Replica lui *Woyzeck* atenționează asupra unui alt fapt real, asupra **pauperismului**, a sărăciei în masă care s-a resimțit pe atunci în toate statele germane.⁶ „WOYZECK: Noi, oamenii săraci, vedeți domnule căpitan,

---

romanul său *Der Woyzeck* în uns (*Woyzeck-ul din noi*), publicat în anul 2021 care este inspirat din opera literară a lui Georg Büchner.

¹ V. *Henkes Zeitschrift für die Staatsarzneikunde*, <https://lektuerhilfe.de/georg-buechner/woyzeck/> ultima accesare la 4 martie 2023.

² <https://lektuerhilfe.de/georg-buechner/woyzeck/interpretation/psychische-stoerung>, ultima accesare la 4 martie 2023.

³ Büchner, Georg: *Woyzeck*, traducere în limba română Mihaela Sirbu, LiterNet, 2006, p. 29.

⁴ *Ibidem*, p. 21.

⁵ *Ibidem*, p. 7.

⁶ Prin sfârșitul Imperiului Roman Sfânt al Națiunii Germane din 1806, Germania de altădată a fost împărțită în peste 300 de mici state. Astfel, teritoriul nu mai beneficia de unitate politică, socială sau

bani și iarăși bani! ... Cine n-are bani, ia să-l pui pe unu' ca mine să trăiască după morala asta.”¹ [...]

Caracterul actual al problematicei și latura socială a acestei piese de teatru, chiar dacă a fost scrisă în timpul curentului literar *Vormärz* sau *Junges Deutschland*, așa cum mai este denumit, denotă trăsături timpurii ale realismului și expresionismului, ceea ce a dus la receptarea intensă a lui *Woyzeck*, fiind montat frecvent, îndeosebi după a doua jumătate a secolului XX și în secolul nostru. Piesa büchneriană face parte din repertoriul teatrelor lumii, dar și în țara noastră, unde a înregistrat numeroase montări ale unor mari regizori. Un alt fapt, căruia i se datorează succesul în rândul iubitorilor de teatru este probabil și **caracterul fragmentar al piesei care lasă mult joc de interpretare regizorală**. Scenele scurte, mai multe acțiuni care se desfășoară în mod simultan, diversitatea locurilor acțiunii, precum și a personajelor și pluralitatea limbajului acestora – adesea foarte colorat, colocvial chiar – latura psihologică profundă a personajelor, precum și radiografierea societății scriitorului sunt trăsături ale unui nou tip de teatru, **teatru social și drama formei deschise, permitând în acest fel diverse interpretări**.

Woyzeck pe scenele din România

În România *Woyzeck* a cunoscut de-a lungul anilor mai multe puneri în scenă. Prima a fost sub regia lui Liviu Ciulei în anul **1966** la teatrul Bulandra care nu a fost prea îndrăgită în rândurile criticilor sau publicului, tocmai din cauza abordării realiste și psihologice. Actorul Adrian Ciobanu, care a interpretat rolul flașnetarului și pe cel al soldatului Andres afirmă într-un interviu realizat de Mihaela Dedeoglu în cadrul emisiunii *Zebra de Acasa / Actorul Adrian Ciobanu despre spectacolul Woyzeck de Georg Büchner*, regizat de Tompa Gábor în anul **1995** la Teatrul Bulandra din București că după abordările „clasice realiste-psihologice și naturaliste”² anterioare ale lui Liviu Ciulei și Ducu Darie³, Gábor Tompa realizează un spectacol cu mijloace moderne, fiind în ordine cronologică a apariției pe scenele din țara noastră, spectacolul al șaselea.

---

administrativă, ceea ce a dus la o sărăcie în masă, impusă prin taxe vamale, taxe de traversare a unor poduri și drumuri. Un alt factor semnificativ a fost migrația poporului de la țară în marile orașe, unde a sperat să prospere, însă a găsit doar sărăcie lucie, muncă în ateliere, manufacturi și apoi în fabrici unde lucrau femei și copii. Ultimii erau nevoiți să lucreze deja de la frageda vârstă de 4 sau 6 ani. Producția în masă a redus locurile de muncă și a contribuit la o creștere a ratei de șomaj. Uneori o familie își împărțea încăperea închiriată cu încă alte 3 sau 4 familii. În cazul acumulării de datorii, oamenii își ispășeau infracțiunea în așa-numite pușcării ale săracilor. Același fenomen este descris în operele lui Charles Dickens. În medicină și în ceea ce privește igiena, s-au făcut pe atunci progrese imense, ceea ce a dus la o rată a mortalității mult mai scăzută, cauzând o explozie a populației, începând din anul 1750.

¹ Georg Büchner, *op. cit.*, 2006, p. 8.

² Adrian Ciobanu, *apud* Mihaela Dedeoglu, *Adrian Ciobanu despre spectacolul Woyzeck de Georg Büchner*, interviu din 29.05.2020: <http://www.rfi.ro/tag/zebra.html>, ultima accesare la 7 martie 2023.

³ Din păcate nu am putut găsi nimic despre acest spectacol sub regia lui Alexandru (Ducu) Darie.

A doua montare a avut loc în anul 1970 la Teatrul Tineretului din Piatra Neamț, pentru a cărei regie a semnat Radu Penciulescu și care a fost încununată cu succes, tocmai datorită faptului că a fost gândită „într-o manieră austeră”¹, acesta renunțând la abordarea expresionistă a altor regizori precedenți.² Penciulescu pune accent pe simplitate, care „devine stare trăită, trăită adânc, în primul rând, de actori.”³ Diferența față de alte abordări ale acestui spectacol constă în inerția jocului scenic, spre deosebire de agitația consemnată de obicei prin prisma personajului principal, care pare mereu pe fugă, angrenând și celelalte personaje într-un ritm mai alert. Actorii își prezintă rolul într-un mod simplu, fără a căuta contactul cu publicul, intrând pe scenă și ieșind. Astfel totul pare foarte firesc. Cuvinte de laudă a adus și criticul de teatru Florin Tornea, nu doar spectacolului, ci și scriitorului. În accepțiunea sa, Büchner „e adevărat, se pretează, în țesătura și în unele articulații ale cuvântului și arhitectonicii sale, la atare exerciții gimnastice.”⁴ Acesta consideră creația scriitorului german ca fiind a „unuia dintre cei mai tulburători și virulenți - și mai acut actuali - dintre înaintașii teatrului modern”⁵, accentuând astfel importanța pieselor sale în repertoriul român din acea vreme, tocmai datorită impactului său asupra teatrului modern. În ceea ce privește spectacolul din Piatra Neamț, Tornea apreciază faptul că s-a păstrat intenția dramaturgului nu doar prin jocul scenic care devine un spațiu „nud și întunecat al suferinței, al orizonturilor tragice”, într-un tocmai adecvat lumii trăite și resimțite de către Woyzeck, însă și fidelitatea lui Radu Penciulescu față de textul lui Büchner - „fidel pulsației originare, textuale, a dramei”, care a contribuit la „sobrietatea” spectacolului.⁶ Criticul elogiază costumele Ioanei Gărdescu, care sunt adecvate secolului în care a fost concepută piesa, subliniază nuanța expresionistă din comportamentul interpreților, făcând o paralelă cu Franz Kafka, însă atrage totodată atenția asupra importanței istorice și sociale a piesei, care face ca istoria să fie resimțită ca vie, tocmai prin evenimentele negative, comparând mediul înfricoșător de existență al personajului central cu lagărele de concentrare.⁷

Florin Tornea nu este singurul din breaslă care a apreciat stilul fragmentar al piesei, însă unul dintre cei puțini care a acordat o atenție deosebită caracterului prezicător al basmului realist, gândit ca antiteză la basmul popular al fraților Grimm *Die Sterntaler*, relatat de către personajul bunicii micuțului Christianchen, care va rămâne orfan și singur pe lume. Tot acesta atribuie nebunului Karl rolul corului antic, îndeplinind în spectacolul lui Penciulescu mai degrabă rolul unui „cor mut, dar cor de

¹ George Banu, *apud* Mircea Morariu, *op. cit.*, 2013, p. 1, ultima accesare la 7 martie 2023.

² V. Mircea Morariu, *op. cit.*, 2013, p. 1, ultima accesare la 7 martie 2023.

³ Ana Maria Nartî, *Patima lucrurilor simple*, în: *Teatru*, 1970, p. 4.

⁴ Florin Tornea, *Woyzeck de Georg Büchner*, Teatrul Tineretului din Piatra Neamț, 1970, p. 98, www.cinec.ro.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*.

⁷ V. *ibidem*, p. 99.

reală eficiență”, replicile sale nefiind deloc niște non-sensuri, ci mai degrabă clarvizii, intertextuale, asupra unor întâmplări majore din viața lui Woyzeck, a Mariei și al fiului acestora care se vor derula în viitor.¹

În anul **1980** Teatrul Maghiar de Stat din Sfântu Gheorghe a montat *Woyzeck*, a cărui regie a semnat Gábor Tompa. În revista *Cuvântul nou* din 21 iunie 1980 Ioan Negulici a realizat un interviu cu Veress Daniel, secretarul literar al Teatrului Maghiar de Stat, în cadrul seriei sale numite *5 minute cu...*, în care acesta aduce un omagiu înscenării semnate de Tompa, subliniind tema centrală a degradării umane care este evidențiată sub maniera „militarismului prusac”, mesaj „antimilitarist” transmis în mod reușit de către tânărul regizor. Acesta presară în piesă „surprize regizorale, interesante și ingenioase”, care să transpună publicul în spiritul modern al piesei.²

Cu un an mai târziu, în **1981**, Teatrul din Giulești îl aduce pe *Woyzeck* pe scenă sub regia lui Alexa Visarion. Piesa a consemnat un real succes în rândul criticilor și publicului, care a fost surprins de actualitatea tematicii. Aceasta era resimțită mai acut pe atunci, când libertățile omului și individului erau aspru îngrădite de regimul comunist. Elementul de noutate care denotă amprenta regizorului este acela că au fost introduse atât fragmente din scrisori ale scriitorului german, cât și din manifestul *Curierul de țară din Hessa*.³ Criticul Valentin Silvestru a considerat spectacolul ca fiind „cea mai pătrunzătoare versiune scenică”.⁴ Mira Iosif subliniază tocmai această antiteză a condiției umane între dorință și puțință, individ și societate: „condiția tragică a individului Woyzeck [...] este proiectată cu energie într-un univers terifiant, închis, apăsător de eticheta unui sistem opresiv, dar în egală măsură devine copleșitoare aventura existențială într-un spațiu misterios, pe un pământ gol, unde omul «îngheață» sub un cer care «arde».”⁵

¹ Karl face aluzie la basmul *Rumpelstilzkin* (*Rumpelstilzchen*) al fraților Grimm, în care regina își va pierde copilul dacă nu află numele acestei ființe fantastice care a ajutat-o în tinerețe să devină regină, promițându-i în schimb primul născut. Marie nu își va pierde copilul, ci propria viață, având o soartă mai crudă decât cea pe care ar fi trebuit să o aibe Maria Magdalena din biblie, față de care simte că are ceva în comun, promiscuitatea. Karl este uneori el însuși, alături de nebunul orașului în piesa büchneriană, însă mereu sincer și față de ceilalți, pe scurt, cel mai simplu personaj.

² Ioan Negulici, *5 minute cu ... Veress Daniel, secretarul literar al Teatrului maghiar de stat*, *Cuvântul nou*, 21 iunie 1980 în: <https://www.dmr.ro/wp-content/uploads/2021/08/Cuv%C3%A2ntul-nou-21-iunie-1980.pdf>, ultima accesare la 4 martie 2023.

³ Cristina Modreanu, *Despre spectacol: https://www.dmr.ro/spectacol/woyzeck-2/*, ultima accesare la 7 martie 2023. Büchner a întemeiat cu alți intelectuali în Gießen „Societatea pentru drepturile omului”. El publica și manifeste împotriva diferenței dintre clasele sociale care aveau un puternic caracter polemic și revoluționar, caracteristică a tuturor scriitorilor și intelectualilor epocii literare Vormärz care coincide în România cu atmosfera culturală a revoluțiilor pașoptiste. Deviza manifestului *Curierului de țară din Hessa* (*Der Hessische Landbote*) a devenit celebră: „Pace colibelor, război palatelor”.

⁴ Valentin Silvestru, *La teatrul Giulești: Woyzeck de G. Büchner*, în „România literară”, nr. 5, 1981.

⁵ Mira Iosif, *Woyzeck de Georg Büchner*, în „Teatrul”, nr. 2, 1981, pp. 46–49.

Tot Visarion semnează regia pentru montarea aceluiași spectacol în **1990** la Teatrul din Arad, care a fost montat foarte bine, așa cum susține criticul Mircea Morariu.¹

Actorul Adrian Ciobanu elogiază înscenarea lui *Woyzeck* sub regia lui Tompa de la Teatrul Bulandra din **1995**, deoarece regizorul s-a axat pe un spațiu scenic minimalist, alcătuit doar din pereți, puțină recuzită și costume². În opinia sa, mesajul și jocul actoricesc era important, nu decorul, ceea ce reprezenta un factor de noutate pentru anii post-comunismului, în care predominau sentimentele de singurătate, frustrare, estompare a trăirilor, întocmai temele piesei de teatru. Elementul cheie al spectacolului a fost începutul piesei, când actorii fuseseră aliniați în foyer, asemeni unor manechine, pentru a continua apoi spectacolul în sala de teatru. Astfel, se realiza o paralelă între actorii-personaje și niște „piese de muzeu”, simbol al „lumii închise” a frustrărilor, a lumii „cenușii”, în care individul ajunge la autodistrugere.³ Acest spectacol a fost difuzat online în 29 mai 2020 pe pagina oficială de Facebook a Teatrului Bulandra.

Woyzeck, realizat sub regia lui Dragoș Galgoțiu, a fost inclus în stagiunea **2001–2002** a Teatrului Bulandra și „imaginează teatral evenimentele emoționale extreme care preced crima unui candid”⁴. În viziunea regizorală a lui Galgoțiu, *Woyzeck* este deci o victimă care trece prin trăiri și întâmplări emoționante.

Teatrul „Maria Filotti” din Brăila prezintă publicului piesa de teatru büchneriană în **2004**, spectacol nereușit, semnat de Radu Apostol: „nu i-a ieșit deloc”, după cum afirmă criticul Mircea Morariu⁵, „unul din cele mai contestate”⁶ spectacole în opinia Iuliei Popovici. Mihaela Michailov a elogiat însă caracteristica regizorului de a ieși mereu din tipare, din normalitate, care reușește să creeze o proiecție interioară, un „univers adâncit în el însuși, care trăiește din propria lui ardere.”⁷ Spectacolul *Woyzeck* consemnează așadar o viziune de contrast, care dă dovadă de „adâncime și miză”, personajul central nu mai este doar un cobai al medicului lipsit de scrupule, ci devine însuși întruchiparea propriei sale neputințe.⁸ Iulia Popovici admiră construcția reușită a unui puzzle complicat, chiar complex, redat scenic prin interpretarea regizorală a lui

¹ v. Morariu, Mircea: *op. cit.*, 2013, ultima accesare la 14 martie 2023.

² Ciobanu, Adrian *apud* Dedeoglu, Mihaela: *Adrian Ciobanu despre spectacolul Woyzeck de Georg Büchner*, interviu din 29.05.2020 în: <http://www.rfi.ro/tag/zebra> html, ultima accesare la 7 martie 2023.

³ *Ibidem*.

⁴ Galgoțiu, Dragoș în: <https://www.bulandra.ro/woyzeck/> html, ultima accesare la 14 martie 2023.

⁵ Morariu, Mircea: *op. cit.*, p. 1, ultima accesare la 7 martie 2023.

⁶ Popovici, Iulia: *op. cit.*, 2006, pp. 1–2, ultima accesare la 4 martie 2023.

⁷ Michailov, Mihaela: *Între vertebrele minții*, Teatru. Standarde alternative nr. 211 în: <https://www.observatorcultural.ro/articol/intre-vertebrele-mintii-2/>, ultima accesare la 7 martie 2023.

⁸ *Ibidem*.

Radu Apostol din fragmentele autorului german, întrucât să rezulte în final „un peisaj scenic incredibil”.¹

Pe 2 aprilie 2005 are loc premiera unui nou spectacol după piesa de teatru *Woyzeck* la Teatrul Maghiar de Stat din Cluj. Pentru regie semnează Mihai Măniuțiu. Spectacolului i-a fost decernat premiul UNITER pentru Cea mai bună interpretare. Criticul Mircea Morariu consemnează că această reprezentație, al cărei decor a fost conceput de Mihai Constantin Ranin, a urmat direcția înspre „cel mai net, mai sigur, mai incontestabil expresionism cu puțință”.² În rolurile principale au jucat actorii: Bogdán Zsolt (*Woyzeck*), Kézdi Imola (*Marie*), Bács Miklós (*Maiorul*). Tocmai datorită interpretării artistice a acestora, însă și a viziunii regizorale *Woyzeck* este „un spectacol de înaltă ținută la reușită”, așa cum este consemnat în ziarul *România liberă*.³ Criticul Iulia Popovici apreciază această reprezentație ca fiind „unul dintre cele mai lăudate spectacole ale anului 2005”.⁴

Piesa a consemnat aprecieri datorită transpunerii realității dramaturgice prin „coerența și claritatea imaginilor, autenticitatea, firescul, dar și originalitatea” acestei transfigurări într-o „ideogramă teatrală”.⁵ Această lume a lui *Woyzeck* este redată ca urmare a „debusolării și dezumanizării”, unde se remarcă dispariția personajelor care formau „un fond tipologic, explicativ de reacții individuale și colective”, ceea ce conferă spectacolului o notă în plus de actualitate.⁶ Stările mentale ale personajelor care se regăsesc într-o lume a constrângerii sunt vizibile pentru spectator într-o „succesiune violentă”, în care nu apare nicio salvare divină, ci „doar niște fanteze cu mitraliere”, care ar putea simboliza o viziune futuristă a unei „armate cu roboți fără suflet”.⁷ Așadar, Măniuțiu pune un accent deosebit pe aspectul dezumanizării într-o lume lipsită de speranță și salvare. Cadrul inițial este realizat prin focusarea reflectoarelor asupra unui trup „în așteptare” (*Woyzeck*) care se regăsește printre două cilindre „de tablă”, conectate cu sârme și ecrane, personajul central fiind obligat de către alte două (doctorul și căpitanul) să înghită mazăre, ceea ce declanșează semnalizări luminoase în cadrul instalației.⁸

Un alt element de noutate este acela că nebunul și maiorul tobei sunt interpretați de către același actor. Astfel, nebunul dobândește un rol important, deoarece el este copilul rămas singur pe lume din basmul bunicii, el este cel care ia Mariei copilul și îi înmânează lui *Woyzeck* cuțitul. Nebunul devine cel care distruge și descompune

¹ Iulia Popovici, *Woyzeck - standarde alternative*, Teatru. Standarde alternative, nr. 211 în: <https://www.observatorcultural.ro/articol/teatru-standarde-alternative-2/>, ultima accesare la 7 martie 2023.

² Mircea Morariu, *op. cit.*, 2013, ultima accesare la 14 martie 2023.

³ Virgil Lazăr, *Premiere la teatrele din Cluj-Napoca*, România liberă, 5 aprilie 2005.

⁴ Iulia Popovici, *op. cit.*, 2006, ultima accesare la 4 martie 2023.

⁵ Mircea Morariu, *op. cit.*, 2005, p. 85.

⁶ Ion Cazaban, *Woyzeck, contemporanul*, Teatrul azi, nr. 9-10/2005, p. 198.

⁷ *Ibidem*, p. 199.

⁸ *Ibidem*.

uniunea familială a personajului central, disculpând-ul pe Woyzeck. Acesta din urmă devine din făptaș o simplă victimă în viziunea regizorală a lui Măniuțiu.

Prin restrângerea nu doar a textului büchnerian, însă și a personajelor, regizorul reușește să redea pe scenă ceea ce pare invizibil spectatorului. Andres, camaradul lui Franz Woyzeck, capătă trăsături foarte asemănătoare cu cel din urmă, devenind „un alt Woyzeck”.¹

Latura vulnerabilă a soldatului cobai este cel mai bine evidențiată prin intermediul scenei în care acesta este atârnat de o bârnă, este crucificat simbolic între cei doi răufăcători, căpitanul și doctorul.² Măniuțiu reușește astfel să creeze o paralelă cu Iisus Hristos, dirijând spectatorul înspre a-l vedea pe Woyzeck drept victimă a unei lumi ostile, nu ca făptaș.

La data de 20 martie **2008** *Woyzeck* este reluat în repertoriul Teatrului Maghiar de Stat Cluj sub forma unei noi premiere, în regia lui Mihai Măniuțiu, a unuia dintre „cei mai reputați regizori contemporani”, așa cum consemnează Armand Steriadi în revista *Acropolis*.³ Acest spectacol a obținut premiul UNITER pentru Cel mai bun spectacol al anului. Elementul cheie al piesei constă în „personaj[ul]-parabolă (Woyzeck însăși)”, care surprinde prin „surparea idealurilor umanității, inclusă în capcana propriilor sale iluzii pacifiste.”⁴ Un punct forte al spectacolului constă în imaginea regizorală a lui Măniuțiu, care prezintă piesa „ca un tot unitar” și obține astfel „un miraculos echilibru datorită purității limbajului dramatic”, în ciuda faptului fragmentar al textului büchnerian, folosind unul din cele mai subtile procedee dramatice: „diferențierea specifică dintre personaje se anulează, datorită reluării obsesive a unor replici”.⁵

În cadrul stagiunii **2008–2009** a Teatrului German de Stat Timișoara premiera spectacolului *Woyzeck* a avut loc în 19.06.2008 la Timișoara sub regia lui Georg Peetz. În același an a fost jucat în turneul TGST în Transilvania, în perioada 15–17 octombrie, în orașele: Satu Mare, Bistrița și Târgu Mureș, iar în 19 februarie 2009 la Arad. Interesant este că regizorul Georg Peetz a conceput și decorul, în timp ce dramaturgia a fost realizată de Alina Mazilu. Costumele au fost concepute de Carmen Gaza. În rolurile principale au evoluat Daniel Ghidel, Andrea Nistor, Ioana Iacob, Cristine Cizmaș și Radu Miodrag Vulpe. Proiectul a fost realizat cu sprijinul Institutului pentru Relații Externe din Stuttgart.

În **2009** regizorul ucrainean Andryi Zholdak a prezentat *Woyzeck* în cadrul Festivalului Internațional de Teatru de la Sibiu. Acesta a fost un spectacol sinestezic, obositor, copleșitor, datorită proiecțiilor simultane pe ecrane, a acțiunii și muzicii, un

¹ Mircea Morariu, *op. cit.*, 2005, p. 88.

² Crenguța Manea, *Simple note...*, Teatrul azi, nr. 6-7-8/2005, p. 94.

³ Armand Steriadi, *Woyzeck în viziunea lui Mihai Măniuțiu la Cluj*, Revista *Acropolis* nr. 13, din 11 decembrie 2008.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*.

show ultra-modernist care nu a prea înregistrat succes, ci a fost „orice, numai *Woyzeck* nu”. Așadar, un spectacol de nuanță „post-dramatică”, un spectacol-instalație, spectacol-concert, spectacol-cercetare”.¹

La Teatrul Jean Bart din Tulcea a avut loc premiera spectacolului *Woyzeck* în 26 octombrie 2010 sub regia lui Aurel Palade care a conferit personajelor o latură mult prea modernă, îndepărtându-le de intenția scriitorului german. *Woyzeck* devine „banal”, Marie este doar o simplă „amantă de garnizoană”, căpitanul este doar o „mașinărie birocratică”, iar medicul este doar un „dresor științific de pisici”. Piesa a fost privată nu doar de profunzimea personajelor, ci și de teroarea socială a mediului în care *Woyzeck* este redus la o „banalitate devenită apocaliptică”.²

Cu un an mai târziu, în 17 septembrie 2011, Teatrul Dramatic „Fani Tardini” din Galați consemnează în repertoriul său premiera lui *Woyzeck*, pentru a cărei regie semnează Geirun Țino. Criticul Remus Basalic apreciază abordarea modernă a regizorului care transpune acțiunea într-o viziune „socialistă”³, care trece în substratul piesei și se confruntă cu tema libertății individuale în opoziție față de conștiința morală. Astfel, Franz *Woyzeck* oscilează între statutul de victimă și făptaș.⁴ Geirun menționează în rubrica de cronici a paginii de teatru ce anume l-a atras spre a regiza acest spectacol. El apreciază tipul de teatru propus de Georg Büchner, anume cel deschis, fragmentar, tematica vizionară pentru „secolul victorian al dramaturgiei teatrale”, cu un „text extraordinar de modern scris, compact, care îmbină metafora cu o semantică foarte puternic comprimată”.⁵ Astfel, *Woyzeck* este un deschizător de cale pentru oameni obișnuiți, ca personaje teatrale, ratați social, exploatați, nebuni, deliranti, victime și făptași deopotrivă.

În 14 iunie 2013 Teatrul Municipal de la Ville d'Esch-sur-Alzette din Luxemburg a montat piesa sub regia lui Vlad Massaci în Sibiu, o reușită din punct de vedere regizoral, actoricesc, tematic și scenografic. Acest *Woyzeck* este în opinia lui Mircea Morariu:

„un *Woyzeck* cât se poate de adevărat. Un spectacol despre învârtirea (de unde și decorul masiv, dar și mobil, înzestrat cu capacitatea de a se deplasa, descriind un cerc) și tăvălirea lumii, un spectacol despre lume și polarizările acesteia, despre oamenii ca

¹ Mircea Morariu, *Dincolo de bine și de rău... Dar mai aproape de rău*, „Teatrul azi”, pp. 30–32.

² <http://aurelpalade.wordpress.com/2010/10/>, ultima accesare la 10 martie 2023.

³ Remus Basalic, *Suferințele tânărului Woyzeck*, cronici în <http://www.fanitardini.ro/spectacole/woyzeck/>, ultima accesare la 10 martie 2023.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Remus Basalic, *Woyzeck – premiera de toamnă a Dramaticului*, cronici în <http://www.fanitardini.ro/spectacole/woyzeck/>, ultima accesare la 10 martie 2023.

fiare, de unde și recursul la formula *theatrum mundi*. Un *theatrum mundi* dus la formula sa extremă, cea a cercului, a bălciului.”¹

Cea mai recentă premieră a acestei piese de teatru a avut loc în cadrul Festivalului Național de Teatru 2022 sub titlul *Kcezyow (Woyzeck)*, titlul original scris invers, ceea ce atrage deja atenția publicului și intrigă. Per total, un spectacol reușit, „o experiență care are curajul să pătrundă în atomii firii umane”², o producție Unfortunate Thespians, în colaborare cu Teatrul Evreiesc de Stat, Universitatea Hyperion - Facultatea de Arte și NIPAI Berlin. Pentru regie, adaptare, coregrafie și light design a semnat Mike Săvuică.

Concluzii

Prezentul articol a încercat să facă o succintă trecere în revistă a importanței și actualității acestei piese de teatru care a deschis porțile spre dramaturgia modernă prin abordarea unor teme tabu, radiografia societății, prin prisma lăuntrului psihologic al unui făptaș sau al unei victime a societății, precum și prin utilizarea dramei cu final deschis. Astfel, s-a demonstrat de ce *Woyzeck* face mereu parte din repertoriul universal al teatrelor și este mereu inclus în stagiunile din România. Cea de-a doua parte a studiului a făcut o scurtă trecere în revistă, în ordine cronologică, a montării acestei piese pe scenele din țara noastră, analizând totodată receptarea spectacolelor.

Bibliografie

*** 2010. *Woyzeck*. Reclam, Stuttgart.

*** 2006. *Woyzeck*. În românește de Mihaela Sirbu. Editura LiterNet pentru versiunea .pdf Acrobat Reader.

Studii despre Georg Büchner

Heinroth, August Johann Christian. 1825. *Ueber die gegen das Gutachten des Herrn Hofrath D. Clarus von Herrn D. C. M. Marc in Bamberg abgefaßte Schrift: War der am 27. August 1824 zu Leipzig hingerichtete Mörder J. C. Woyzeck zurechnungsfähig*, Leipzig.

Schmaus, Marion. 2009. *Georg Büchners dramatische Lehre vom ganzen Menschen „Woyzeck“ als ästhetischer Kommentar zu Entwicklungen in Psychiatrie, Medizin, Wissenschaft, Militär und Justiz apud Schmaus, Marion: Psychosomatik. Literarische, philosophische und medizinische Geschichten zur Entstehung eines Diskurses (1778-1936)*. Tübingen: <https://literaturkritik.de/id/18502>, ultima accesare la 4 martie 2023.

Studii de specialitate, articole, cronici de teatru

¹ Mircea Morariu, *op. cit.*, 2013, ultima accesare la 14 martie 2023.

² *Ce a fost mai întâi – omul sau păcatul?*, sinopsis *Kcezyow (Woyzeck)* FNT în: <https://www.tnb.ro/ro/kcezyow-woyzeck-fnt>, ultima accesare la 10 martie 2023.

- Banu, George *apud* Morariu, Mircea. *Un Woyzeck expresionist*, 15.06.2013, p. 1, <https://adevarul.ro/blogurile-adevarul/un-woyzeck-expresionist-1446528.html>, ultima accesare la 7 martie 2023.
- Basalic, Remus: *Suferințele tânărului Woyzeck*, <http://www.fanitardini.ro/spectacole/woyzeck/> ultima accesare la 10.03.2023].
- Basalic, Remus: *Woyzeck - premiera de toamnă a Dramaticului*, cronici în: <http://www.fanitardini.ro/spectacole/woyzeck/>, ultima accesare la 10 martie 2023.
- Cazaban, Ion. 2005. *Woyzeck, contemporanul*, în: *Teatrul azi*, nr. 9-10, p. 198.
- Ciobanu, Adrian *apud* Dedeoglu, Mihaela. 2020. *Adrian Ciobanu despre spectacolul Woyzeck de Georg Büchner*, interviu din 29 mai: <http://www.rfi.ro/tag/zebra.html>, ultima accesare la 7 martie 2023.
- Dedeoglu, Mihaela. 2020. *Adrian Ciobanu despre spectacolul Woyzeck de Georg Büchner*, interviu din 29 mai > <http://www.rfi.ro/tag/zebra.html>, ultima accesare la 07 martie 2023.
- Galgoțiu, Dragoș: <https://www.bulandra.ro/woyzeck/> html, ultima accesare la 14 martie 2023.
- Geirun, Țino: *Woyzeck - premiera de toamnă a Dramaticului*, <http://www.fanitardini.ro/spectacole/woyzeck/>, ultima accesare la 10 martie 2023.
- Henkes Zeitschrift für die Staatsarzneikunde*, <https://lektuerhilfe.de/georg-buechner/woyzeck/>, ultima accesare la 4 martie 2023.
- Iosif, Mira. 1981. *Woyzeck de Georg Büchner*, în: *Teatrul*, nr. 2.
- Lazăr, Virgil. 2005. *Premiere la teatrele din Cluj-Napoca*, în: *România liberă*, 5 aprilie.
- Manea, Crenguța. 2005. *Simple note...*, în: *Teatrul azi*, nr. 6-7-8, p. 94.
- Mayer, Hans. 1927. *Woyzeck, Theater-Kritik, Dezember*, în: *Das beliebte und populäre Theaterstück*: <https://lektuerhilfe.de/georg-buechner/woyzeck/>, ultima accesare la 4 martie 2023.
- Michailov, Mihaela: *Între vertebrele minții*, *Teatru. Standarde alternative* nr. 211, <https://www.observercultural.ro/articol/intre-vertebrele-mintii-2/>, ultima accesare la 7 martie 2023].
- Modreanu, Cristina: *Despre spectacol*, <https://www.dmr.ro/spectacol/woyzeck-2/>, ultima accesare la 7 martie 2023.
- Morariu, Mircea. 2013. *Un Woyzeck expresionist*, *adevărul.ro* din 15 iunie, <https://adevarul.ro/blogurile-adevarul/un-woyzeck-expresionist-1446528.html>, ultima accesare la 14 martie 2023.
- Morariu, Mircea. 2013. *Un Woyzeck expresionist*, în: *Teatrul azi*, nr. 10, pp. 14–15.
- Morariu, Mircea. 2009. *Dincolo de bine și de rău...Dar mai aproape de rău*, în: *Teatrul azi*, pp. 30–32.
- Morariu, Mircea. 2005. *Însemnele perfecțiunii*, în: *Teatrul azi*, nr. 6-7-8, p. 85.
- Ce a fost mai întâi – omul sau păcatul?*, sinopsis Kcezyow (*Woyzeck*) FNT, <https://www.tnb.ro/ro/kcezyow-woyzeck-fnt>, ultima accesare la 10 martie 2023.
- Narti, Ana Maria. 1970. *Patima lucrurilor simple*, în: *Teatru*, p. 4.
- Negulici, Ioan. 1980. *5 minute cu ... Veress Daniel, secretarul literar al Teatrului maghiar de stat*, *Cuvântul nou*, 21 iunie, <https://www.dmr.ro/wp-content/uploads/2021/08/Cuv%C3%A2ntul-nou-21-iunie-1980.pdf>, ultima accesare la 5 martie 2023].
- Popovici, Iulia: *O dramaturgie-memorie*, critică referitoare la traducerea piesei de teatru a lui G. Büchner *Woyzeck* în limba română de Mihaela Sirbu, Editura LiterNet, 2006, pp. 1–2, pdf: <http://editura.liternet.ro/carte/182/Georg-Buchner/Woyzeck.html> /ultima accesare la 04.03.2023].
- Popovici, Iulia: *Woyzeck - standarde alternative*, *Teatru. Standarde alternative*, nr. 211, <https://www.observercultural.ro/articol/teatru-standarde-alternative-2/>, ultima accesare la 7 martie 2023.
- Silvestru, Valentin. 1981. *La teatrul Giulești: Woyzeck de G. Büchner*, în: *România literară*, nr. 5.
- Steriadi, Armand. 2008. *Woyzeck în viziunea lui Mihai Măniuțiu la Cluj*, în: *Acropolis*, nr. 13, din 11 decembrie.
- Tornea, Florin. 1970. *Woyzeck de Georg Büchner*, *Teatrul Tineretului din Piatra Neamț*, p. 98, www.cinec.ro, ultima accesare la 4 martie 2023.
- <https://lektuerhilfe.de/georg-buechner/woyzeck/interpretation/psychische-stoerung>, ultima accesare la 4 martie 2023.
- <https://lektuerhilfe.de/georg-buechner/woyzeck/>, ultima accesare la 4 martie 2023.
- <https://www.sueddeutsche.de/kultur/steve-sem-sandberg-woyzeck-roman-rezension-1.5311617>, ultima accesare la 4 martie 2023.

Henkes Zeitschrift für die Staatsarzneikunde, <https://lektuerhilfe.de/georg-buechner/woyzeck/>, ultima accesare la 4 martie 2023.